

منظر پسا صنعتی، میراث یا متروکه؟

بررسی موردی: کوره‌های آجرپزی^۱

نواحی صنعتی که روزگاری بخش مهمی از زندگی انسان بود، اکنون رها شده است. کوره‌های آجرپزی نمونه‌ای از مناظر پسا صنعتی خاص ایران است که هم‌اکنون به دلیل معضلات متعدد اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی محکوم به نابودی است. حال آنکه این سایت‌ها به‌عنوان منظر میراثی - صنعتی دارای ارزش است. با توجه به تراکم بالای شهری، این نواحی، موقعیتی ممتاز برای ایجاد منظر چندعملکردی و پویا در سطح کلان‌شهر تهران محسوب می‌شود. چرایی حفظ یا تخریب سایت کوره‌های آجرپزی، سوال محوری این پژوهش را تشکیل می‌دهد. بازتولید گونه جدیدی از منظر که علاوه بر محل گذراندن اوقات فراغت، غنابخش هویت و خاطرات صنعتی گذشته نیز باشد، چشم‌انداز ارائه‌شده برای سایت متروکه و زوال‌یافته کوره‌های آجرپزی است. در واقع، منظر با دخالت در این سایت‌های به‌ظاهر فاقد ارزش و بازگرداندن آنها به جامعه و شهر، به خلق ارزشی جدید می‌پردازد که شکل‌دهنده رفتاری نو در جامعه است.

معصومه بهارلو
کارشناس ارشد
معماری منظر

Baharloo.masoumeh@gmail.com

واژگان کلیدی: نواحی صنعتی، سایت کوره‌های آجرپزی، منظر پسا صنعتی، حیات بخشی.

■ منظر پسا صنعتی

صنعت، تلاشی انسانی در تمامی کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه محسوب می‌شود. صنعتی‌سازی^۲ تغییرات مهمی را در منظر برانگیخت. اما در نیمه دوم قرن بیستم، به وقوع پیوستن فرایند صنعتی زدایی^۳ و انتقادات گسترده از فعالیت‌های صنعتی، منجر به شکستی جهانی در مقاطع صنعتی شد. در حال حاضر، دوره صنعتی در پس خود، میراثی از صنایع متروکه را باقی گذاشته است؛ نواحی شهری‌ای که به‌خاطر آلودگی و فرایند زوال صنعتی به لحاظ اقتصادی، غیربازده، از جنبه اجتماعی پریشان و محزون‌کننده و از بعد محیط‌زیستی، آسیب‌دیده

است (Loures & Panagopoulos, 2007). بنابراین

مناظر پسا صنعتی، یک ناحیه شهری را معرفی می‌کند که در ابتدا به واسطه کاربری اقتصادی سودمند و خوانا بوده ولی اکنون بی استفاده، متروکه و رها شده است. این سیستم‌های زوال‌یافته از فقر عملکرد اجتماعی، اقتصادی و آلودگی زیست‌محیطی رنج می‌برند (W. Ekman, 2004). حتی سایت‌های آلوده‌نشده پسا صنعتی هنگامی که محصور و رها می‌شوند، حفره‌های افسرده‌کننده‌ای را در مکان شهری شکل می‌دهند (Maskit, 2007): (تصویر ۱).

■ اهمیت توسعه مجدد مناظر پسا صنعتی

پاسخ‌گویی به مسئله چرایی حفظ و حیات بخشی به سایت کوره‌های آجرپزی، نیازمند نگاهی کلان از حیث ارزش‌ها و علت‌های توجه به مناظر پسا صنعتی است که در همین رابطه کوره‌های آجرپزی به‌عنوان بخشی از این مناظر معرفی و علل حفظ آن و رویکرد معماری منظر در برخورد با آن بیان می‌شود.

۱- میراث صنعتی به مثابه هویت جمعی:

مناظر صنعتی قسمت مهمی از تاریخ یک شهر را توصیف و شاهدهی بر تحولات فرهنگی، اجتماعی، و اقتصادی شهر بوده و ارزش‌های مهمی را برای میراث شهری تفسیر و مستند

۲: سایت کوره‌های آجرپزی منطقه ۱۹ تهران، مأخذ: آرشبو شخصی نگارنده.

۱: قطعه‌ای گِیرا و باشکوه، نواخته شده از تفکر و غرور انسان صنعتی به‌دور از طبیعت. زمین و انسان‌های دیگر، نقال شکوه و مخاطرات بودنش هستند. عکاس: Edward Burtynsky

میراثی - صنعتی، که یادآور نوع رابطه انسان ایرانی در دوره آغازین تاریخ شهرنشینی با محیط پیرامونی خود است و نیز به عنوان حلقه ای از هویت شهر دارای ارزش و اهمیت است؟ از سوی دیگر برخورداری از وسعت و مورفولوژی خاص، این سایت را برای نقش عملکردی در سطح شهر مستعد می‌سازد. همچنین باتوجه به رشد سریع جمعیت و افزایش ساخت و سازهای شهری، امروزه به ندرت می‌توان درون بافت شهری، فضای باز چندعملکردی ارتقا دهنده و تکمیل‌کننده منظر شهری یافت.

■ رویکرد معماری منظر در سایت های پسا صنعتی

منظر، واجد توانایی برجسته ای برای تغییر، تطبیق و توالی است (Corner, 2000). رویکرد معماری منظر در سایت‌های پسا صنعتی تغییر سایت‌های صنعتی اولیه به کاربری های فرهنگی و زیست محیطی جدید یا برگرداندن آنها به مبدأ اولیه و طبیعی شان است (Loures & Panagopoulos, 2007). در این رویکردها، منظر پسا صنعتی به عنوان منبع پیچیده ای که می‌تواند بهسازی شود، مورد استفاده مجدد قرار گیرد و با نواحی اطرافش به عنوان منظر چندعملکردی تجمیع شود، مطرح شده است. از این رو سؤال اصلی معماران منظر و برنامه‌ریزان این است که چه مدلی برای دوباره‌سازی سایت‌هایی که به مقدار زیادی با فعالیت‌های انسانی تخریب شده، مناسب است؟

بدین ترتیب با چنین نگرشی این اراضی بیش از اینکه تهدیدی برای شهرها باشند؛ به عنوان فرصت‌هایی کارا و جذاب مطرح می‌شوند (English partnerships, 2006).

■ سایت کوره‌های آجرپزی، تهدید یا فرصت

در حال حاضر در سراسر ایران کوره های آجرپزی وجود دارد که به دلایل مختلف از جمله آلودگی های زیست محیطی (آلودگی حرارتی، از بین بردن خاک زراعتی و...) و تغییر تکنولوژی، به فضاهای متروک شهری تبدیل شده یا در حال تبدیل شدن است. شاغلان کوره‌ها را با وجود سختی مراحل کار، جمعیتی با متوسط سنی ۳۰-۱۲ سال تشکیل می‌دهند. بنابراین از کارافتادن این کوره‌ها علاوه بر رکود اقتصادی منطقه، به معنای از دست دادن کار برای این جمعیت جوان نیز است. در گذشته، این کوره‌ها در نواحی خارج از شهر قرار گرفته بودند؛ اما اکنون گسترش محدوده شهر و شهرنشینی آنها را به درون بافت شهری پایین دست انتقال داده است. این مناطق شهری علاوه بر ضعف‌های ساختاری و فضایی با مشکلات عدیده ای از جمله کمبود فضاهای تفریحی، فرهنگی، آموزشی و حتی آلودگی های زیست محیطی مواجه هستند. بدین ترتیب اضافه شدن کوره‌های آجرپزی موجب افزودن مشکلات مضاعفی بر ساختار ضعیف آنها شده است (تصویر ۲).

سایت کوره‌های آجرپزی با توجه به ماهیت، تاریخچه و مفاهیم منظرین پیوسته با آن، در دسته مناظر پسا صنعتی قرار می‌گیرد. از یک سو، این سایت به عنوان منظر

می‌سازد (Loures, 2008). سایت‌های پسا صنعتی و رای ارزش مکانی و زیرساختاری خود، شامل اطلاعات عظیم و ارزشمند فرهنگی‌اند که قابل ارزیابی است. از این رو زنده نگاه داشتن و حمایت میراث صنعتی موجود جزء فرهنگ جمعی ما محسوب می‌شود.

۲- منافع توسعه مجدد:

در سال‌های اخیر استفاده از زمین‌های بازیافتی به ویژه باتوجه به نگرش‌های جدید زیست محیطی، اهمیت بیشتری یافته است. توسعه مجدد، نه تنها فرصت ارتقاء و افزایش منابع مقرون به صرفه انرژی و ساخت و سازهای مختلط جدید، بلکه امکان توسعه زیرساخت‌ها و امکانات لازم برای خلق جوامع پایدار را نیز فراهم می‌آورد. این سایت‌ها اغلب در مکان‌هایی نزدیک به مراکز شهری، در طول مسیرهای آبی و نزدیک نواحی مسکونی استقرار یافته است؛ این حوزه‌های اراضی بازیافتی، دارای پتانسیل فراوانی به منظور ایجاد تنوع زیست‌گونه‌ای، هم در مناطق شهری و هم روستایی است (English partnerships, 2006). برخی از منافع توسعه مجدد این زمین‌ها عبارت است از:

- زدودن آلودگی های زیست محیطی و ارتقای وضعیت محیطی
- کمک به مدیریت پایدار زمین
- حفظ و ارتقای فضای باز و سبز شهری
- ارتقای کیفیت زیست انسان
- افزایش حس تعلق خاطر به محل زندگی
- از بین رفتن فضاهای جرم خیز و تبدیل آنها به مکان‌هایی سرزنده

۳: احیای راه آهن متروک شهری در قالب تفرجگاهی مرتفع که بیانگر خلق نسل جدیدی از پارک‌های قرن ۲۱ است. نیویورک (New York)، های لاین (Highline)، مأخذ: www.highline.com.

دو نوع از راهکارهای ارائه شده در مورد مناظر پسا صنعتی عبارت است از :

الف) احیاء^۴: بازگرداندن سایت های صنعتی به شرایط طبیعی و اولیه آنها، اغلب در سایت های صنعتی شکل گرفته بر بسترهای طبیعی صورت می پذیرد. احیاء همانند عمل یا فرایند کپی کردن دقیق فرم، عوارض و ویژگی یک قلمرو، همچنان دوره ای خاص از زمان، یا از طریق پاکسازی عوارض منتج از دیگر زمان ها از تاریخچه اش و یا ساخت مجدد عوارض، از بین رفته است (SER, 2004): (تصویر ۳).
ب) حیات بخشی^۵: تفسیر مجددی از شرایط آسیب دیده و باقی مانده جهت استفاده مجدد از آنها است. تجدید حیات، می تواند همانند زندگی بخشی مجدد معنی شود، با این تفاوت که ساعت اکولوژیکی نمی تواند به عقب و به زمان های ابتدایی خود، بازگردد. هدف عمده این رویکرد، کاهش دادن تأثیرات منفی سایت بر محیط پیرامونی و افزایش دادن عملکرد اکولوژیکی و زیباشناسی آن است. مهم ترین اصل تجدید حیات این است که هر اتفاقی برای این قطعه از زمین افتاده، قسمتی جدانشدنی از چیزی است که آن قطعه زمین می تواند در آینده شود (Del Tredici, 2008): (تصویر ۴).

امروزه حیات بخشی مناظر پسا صنعتی به عنوان یک اصل پذیرفته شده و نقش مهمی را در توسعه شهرها ایفا می کند. پروژه های حیات بخشی نواحی صنعتی باید اصولی از طراحی را دنبال نماید که پایداری، کاهش تأثیر منفی زیستی و سودمندی اقتصادی، انحصار اجتماعی و کیفیت بهتر زندگی را دنبال می کنند. به همین دلیل پروژه ها باید برای رسیدن به توسعه پایدار، ویژگی منظر را تقویت کنند، به روح آن مکان توجه نمایند و موجودیت قبل صنعتی را در منظر جدید جمع نمایند. (Loures & Panagopoulos, 2007). بنابراین تجدید حیات منظر صنعتی فقط بیمه کردن سایت در مقابل فراموشی نیست؛ بلکه ابزاری از مشروعیت بخشی اجتماعی و استراتژیک برای ارزشمند ساختن سایت پسا صنعتی و تبدیل نمودن آن به منظری چندعملکردی است.

■ جمع بندی

سایت کوره های آجرپزی با حضور هر چند ناقص خود، سازنده خاطرات و تکامل بخش حس تعلق ما به مکان است. بنابراین شناخت و حفاظت اصولی از این میراث ارزشمند و انتقال آن به نسل های آینده ضرورت دارد. باید توجه داشت که در این میان تنها «بازگرداندن زمین» ارزشمند نیست؛ بلکه زنده سازی این صنعت نیز حائز اهمیت است. رویکرد منظر، حیات بخشی سایت کوره های آجرپزی جهت بازگرداندن آن به بافت اجتماعی در کنار ایجاد اشتغال، فضای تفریحی، فراغتی و آموزشی است. با توجه به ماهیت تخریب شده زیست محیطی سایت، بازگرداندن این سایت به شرایط ابتدایی مؤثر نیست؛ بنابراین راهکار پیشنهادی برای این سایت، تغییر کاربری و تبدیل آن به منظری سرزنده و چندعملکردی است.

پی نوشت

۱- این مقاله برگرفته از پایان نامه نگارنده با عنوان «منظر خاموش: حیات بخشی به سایت کوره های آجرپزی» است.

۲- Industrialisation

۳- deindustrialization

۴- Restoration

۵- Reclamation

منابع

- بهارلو، معصومه (۱۳۸۸) منظر خاموش: حیات بخشی به سایت کوره های آجرپزی، پایان نامه کارشناسی ارشد معماری منظر، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
- Corner, J(2000) *Recovering landscape as critical cultural practice*, in Corner, J. (ed.) *Recovering Landscape: Essays in Contemporary Landscape Architecture*. Princeton: Princeton Architectural Press, p1-26.
- Del Tredici, Peter (2008) *Disturbance ecology and symbiosis in mine-reclamation design*, Berger, Alan, *Designing the Reclaimed Landscape*, Taylor & Francis.
- English partnership (2006) *The Brownfield guide, a practitioners guide to land reuse in England*.
- Loures, Luis (2008) *Industrial Heritage: the past in the future of the city*, WSEAS Transactions on Environment and Development, Issue 8, Vol 4.
- Loures, Luis & Panagopoulos, Thomas (2007) *Sustainable reclamation of industrial areas in urban landscapes*, WIT Transactions on Ecology and the Environment, Vol 102, WIT Press, Sustainable Development and Planning III, 791.
- Maskit, Jonathan (2007) *Line of Wreckage: Towards a Postindustrial Environmental Aesthetics*, Ethics, Place and Environment, Vol. 10, No. 3.
- W.Ekman, Eric (2004) *Strategies for reclaiming Urban Post-industrial landscape*, master in city planning, Massachusetts Institute of Technology.
- www.ser.org (2004) *Ser International Primer on Ecological Restoration*.